

Når den danske ytring bøjes i første-, anden- og tredjeperson

Per Durst-Andersen
Copenhagen Business School

1. Indledning

Hvis man kigger på forskellige sprog, viser det sig at nogle sprog har verber der personbøjes, fx russisk, polsk, tysk, fransk og spansk, mens der er andre sprog hvor verbet slet ikke personbøjes – det gælder fx kinesisk, svensk og dansk. Så vidt jeg ved, er der ingen der nogensinde har spurgt sig selv hvorfor sprog adskiller sig fra hinanden på dette punkt. Spørgsmålet synes naturligt, eftersom det trods alt er universelt at en kommunikations-situation altid involverer en førsteperson (afsender), en andenperson (modtager) og en tredjeperson (det der tales om, dvs. virkeligheden i alle dens afskygninger) (cf. Bühler 1933). Man kunne hævde at det universelle netop muliggør at man ganske enkelt ikke behøver at udtrykke forskellen mellem de tre obligatoriske kommunikationsdeltagere. Min egen forskning viser imidlertid at skellet mellem de tre personer er så basalt at det dukker op på alle mulige niveauer – selv på det semiotiske plan som et skel mellem tre sproglige supertyper: (1) virkeligheds-orienterede sprog som russisk, kinesisk og hindi der grammatisk set taler om situationer; (2) afsender-orienterede sprog som bulgarsk, tyrkisk og georgisk der grammatisk set taler om afsenders oplevelser af situationer; og (3) modtager-orienterede sprog som dansk, svensk og engelsk der grammatisk set taler om afsenders oplevelse i forhold til modtagers oplevelse og resultatet af en sådan sammenligning er en information (jf. Durst-Andersen 2011a). Kort sagt opererer de tre forskellige supertyper med tre forskellige output: situation, oplevelse og information.

I det følgende vil jeg forsøge at vise at dansk faktisk har et skarpt skel mellem første-, anden- og tredjeperson. Skellet findes ikke på prædikatsniveau hvor man benævner en situation og dens deltagere, men på ytringsniveauet hvor man framer hvad der allerede er benævnt på et tidligere niveau, og gør det ud fra de konkrete deltagere i kommunikationssituationen. I modsætning til russisk og fransk der går op i deltagerne i en situation, er dansk med andre ord ligeglad med dem, men absolut ikke ligeglad med kommunikationsdeltagerne. Det er grunden til at jeg vil hævde at dansk ikke personbøjer verbet, men så sandelig bøjer ytringen i første-, anden- og tredjeperson. Skellet mellem prædikatsniveau (VP) og ytringsniveau (S) har siden Chomsky (1957) været anerkendt som et meget vigtigt syntaktisk skel, men man har helt negligeret at det afspejler et lige så vigtigt semantisk og pragmatisk skel. Dette skel kalder jeg naming (som afsender alene er ansvarlig for og er uafhængig af modtager) og framing (som kræver at afsender tager hensyn modtagers viden). I Durst-Andersen 2011a (kapitel 2) viser jeg at sprog har tre forskellige framing strategies at vælge imellem – svarende til tre forskellige ledstillingstyper i såkaldt tekst-initial position, dvs. den første ytring i en tekst. Men går man endnu videre og ser på ledstilling generelt, så svarer de tre mere eller mindre anerkendte tilgange til ledstilling, dvs. (1) topic-comment (brugt af den amerikanske strukturalisme); (2) tema-rhema (brugt af Pragerskolen); og (3) focus-presupposition (introduceret af den generative grammatik), netop til ytringens bøjning i førsteperson (topic-comment), andenperson (tema-rhema) og tredjeperson (focus-presupposition). Med andre ord giver inddelingen i topic-comment kun mening ud fra et første-personsperspektiv, tema-rhema ud fra et anden-personsperspektiv og focus-presupposition ud fra et tredje-personsperspektiv. I den forbindelse er det interessant at nævne at Erik Hansen (1974) er den eneste der har hævdet at det danske sprog må forklares ud fra alle tre ledstillingstypologier. Traditionelt opfattes de imidlertid som konkurrerende teoretiske opfattelser.

Hvorom alting er, taler alt for at en dansker obligatorisk må vælge mellem første-, anden- og tredjeperson hver eneste gang han eller hun skal tale eller skrive en dansk ytring. Et mindre oversættelsesstudium (se nedenfor) viser tilmed at valget ikke blot påvirker hvad vi normalt

Når den danske ytring bøjes i første-, anden og tredjeperson

kalder grammatiske midler, men faktisk hele sproget, således at vi kan tale om at en hel tekst er i første-, anden- og tredjeperson. Skulle denne særegne form for tekstuel kongruens vise sig at holde helt generelt, så er det ikke kun relevant for danske grammatikere, men for alle litterater, retorikere, kommunikologer og semiotikere der beskæftiger sig med dansk.

2. Når ytringen bøjes på andre sprog

Nogle sprog bøjer ikke blot verbet, men også ytringen. Det gælder fx russisk som således er lige så interesseret i kommunikationsdeltagerne som i deltagerne i de fire typer af situationer der kan være tale om: en tilstand, aktivitet, proces eller begivenhed. At russisk bøjer hele ytringen i første-, anden- og tredjeperson viser sig ved at russisk har en lang række af adverbialer der alle falder i grupper af tre, fx *vpročem* 'i øvrigt', *meždu pročim* 'for øvrigt' og *kstati* 'for resten' (for en nærmere beskrivelse af hele systemet, se Durst-Andersen 2004). Her nøjes vi med at kigge på en specifik triade af koncessive adverbialer der desværre ikke lader sig oversætte til dansk:

- (1) a. *Ja vsě zhe ne durak* (1. person)
jeg alligevel neg idiot
- b. *Ja vsě ravno ne durak* (2. person)
jeg alligevel neg idiot
- c. *Ja vsě-taki ne durak* (3. person)
Jeg alligevel neg idiot

Som det fremgår, er der her tale om tre koncessive sætningsadverbialer der alle indeholder udtrykket *vsě*, men adskiller sig fra hinanden ved henholdsvis at have *zhe*, *ravno* og *-taki*. Således viser de tydeligt at de har noget til fælles og alligevel adskiller sig fra hinanden. Alle tre ytringer indeholder en indrømmelse af at nogen tidligere troede at afsender var idiot, men asserterer samtidig at afsender selv ikke mener det i ytringsøjeblikket. De adskiller sig fra hinanden ved at det er afsender selv der troede han var idiot i (1a), at det er modtager i (1b) og en tredje person (eventuelt 'man') i (1c). Med andre ord diskuterer afsender med sig selv i (1a), med modtager i (1b) og med en tredje person/samfundet i (1c). Alt dette kan påvises ved hjælp af kontekst –

fx er det kun muligt at ytre (1a) med et samtidigt smil om munden der viser at afsender er glad for at sige at han alligevel ikke er idiot (sådan som ellers troede).

Som sagt bøjer kinesisk ikke verbet – og det gælder ikke bare i person, men også i tempus. Et kinesisk verbum vil altid optræde i sin grundform og kan efterfølges af en såkaldt sætningsfinal partikel, fx *ma* der er mest kendt som spørgepartikel, *le* der oftest markerer perfektiv aspekt eller *ba* der ofte træder i stedet for en imperativ form. Det viser sig imidlertid at alle sætningsfinale partikler har tre betydninger, fx *ba*:

- (2) a. *hǎo ba*. ‘Det er i orden med mig.’
- b. *wǒmen zóu ba!* ‘Lad os gå!’
- c. *tā shì měiguó rén ba*. ‘Han er (efter min mening) amerikaner.’

I (2a) markerer *ba* at afsender accepterer modtagers forslag, dvs. her er partiklen førstepersonsorienteret og således et symptom på noget, nemlig afsenders accept af noget. I (2b) angiver *ba* at afsender stiller modtager et forslag om at de begge skal gå. Her er partiklen andenpersonsorienteret og således et signal til modtager om at reagere på det fremsatte forslag. I (2c) viser *ba* at afsender fremsætter sit eget bud på en beskrivelse af virkeligheden. Her er partiklen altså tredjepersonsorienteret og således en model af virkeligheden, dvs. afsenders personlige bud på en beskrivelse af en tredje persons nationale tilhørsforhold. Da dette er et generelt træk ved alle sætningsfinale partikler, hævder jeg at den kinesiske ytring obligatorisk bøjes i første-, anden- og tredjeperson. Det ser således ud som om det er vigtigere at markere kommunikationsdeltagere end situationsdeltagere.

Men alt dette gælder ikke kun for virkeligheds-orienterede sprog, men også for et afsender-orienteret sprog som georgisk. Her bøjes ytringen også, selv om den har en noget anden karakter end i de to andre sprog:

- (3) a. *Okros saati movip’are*. ‘Jeg stjal et guldur (for min egen skyld)’.
 Guld ur 1.p.stjæle.pf.aorist.1. person
- b. *Okros saati movup’are*. ‘Jeg stjal et guldur (for din skyld)’.
 Guld ur 1.p.stjæle.pf.aorist.2. person
- c. [*Okros saati movp’are*]. ‘Jeg stjal et guldur’.
 Guld ur 1.p.stjæle.pf.aorist. 3. person

Når den danske ytring bøjes i første-, anden og tredjeperson

Som det gerne skulle fremgå, har georgisk udviklet et særligt system der viser hvem man har produceret en handling for. Systemet er under udvikling og har huller, jf. 3c. Interessant er det imidlertid at man udover at bøje verbet i forhold til situationsdeltagerne også har fået et system for kommunikationsdeltagerne der viser hvem handlingens konsekvens var beregnet for. Et tilsvarende system findes i øvrigt i japansk.

3. Tre former for grammatik

Alle sprog har uafhængigt af supertype-tilhørsforhold egentlig tre grammatikker: (1) en grammatik for afsender som jeg kalder *input-grammatikken*; (2) en grammatik der versionerer afsenders input til et output, kaldet *output-grammatikken* – det er den grammatik som vi kan høre og se og som supertyperne er inddelt efter; og (3) en grammatik som modtager bruger til at afkode ytringen – den kalder jeg *intake-grammatikken*, da det er den der i sidste instans giver ytringens samlede kommunikerede indhold. Tidligere har man mere eller mindre beskæftiget sig med hvad jeg kalder output- og intake-grammatik, og har ikke haft øje for input-grammatik, hverken for dens funktion eller for dens eksistens. Det er ærgerligt fordi netop den redegør for hvorfor afsender siger som han eller hun gør. Det kan output-grammatikken ikke, da den er automatisk og uden for menneskelig indflydelse under normale omstændigheder. Til gengæld er output-grammatikken dominerende, fordi den giver det enkelte sprog dens semiotiske retning, dvs. mod situationen, mod afsender eller mod modtager.

Input-grammatikken har i et hvilket som helst sprog noget obligatorisk og noget optionelt over sig. Det obligatoriske defineres af sprogets supertype-tilhørsforhold, dvs. om et sprog taler med virkelighedens stemme, dvs. i situationer, med afsenders stemme, dvs. i oplevelser, eller med modtagers stemme, dvs. i informationer. Hvis et sprog, fx russisk, har situation som output, har det information som input fordi information netop er et anliggende mellem afsender og modtager og derfor afgør hvad man ikke behøver at sige og direkte ikke må sige; hvis et sprog, fx bulgarsk, har oplevelse som output, har det situation som input fordi der altid vil ligge en situation bag en oplevelse – ingen situation, ingen oplevelse; og hvis et sprog, fx dansk, har information som output, har det oplevelse som input fordi

en information forudsætter en sammenligning af afsenders oplevelse med modtagers. På den måde har alle tre supertyper et vigtigt ben den en anden supertype – ja, faktisk to ben når intake-grammatikken inkluderes (se nedenfor). Det optionelle består i at afsender i sit input kan vælge mellem to forskellige stemmer – en offentlig og en privat stemme. Den offentlige stemme er som oftest hovedstemmen og den private stemme bistemmen, men paradoksalt nok er det den private stemme der tilegnes først – og det er den private stemme der først og fremmest går i kødet og i blodet på sprogbrugeren (men desværre er det ikke den del af fremmedsproget som man normalt lærer).

Dansk er et modtager-orienteret sprog der involverer informationer, fx *Undskyld forsinkelsen! Jeg sad fast i en taxa!* Det er en information og absolut ikke en beskrivelse af virkeligheden: afsender sad ikke fast i en taxa, men sad i en taxa der var røget ind i en trafikprop. Alt dette ved modtager, fordi han er dansker og derfor har han også en intake-grammatik der mere eller mindre automatisk oversætter informationerne til situationer (der røg det andet ben i en anden supertype) – det er netop grunden til at folk normalt slet ikke kan se at der skulle være noget som helst mærkeligt ved en ytring som *Jeg sad fast i en taxa*. Der skal man som regel kende nogle andre sprog for at se vigtigheden af dette. Men hvad er egentlig en information? En information er netop resultatet af at afsender har sammenlignet sin egen oplevelse af situationen med modtagers oplevelse. Heraf kan vi konkludere at afsenders oplevelse må være en del af input-grammatikken. Gør vi det, kan vi netop forklare hvorfor en dansker siger *jeg sad fast i en taxa* – afsender følte at han sad fast i en taxa i den situation der refereres til. Det var med andre ord vedkommendes oplevelse i referenceøjeblikket. Og det er da også grunden til at modtagerne godtager undskyldningen – vedkommende ville gerne ud af taxaen for ikke at komme for sent.

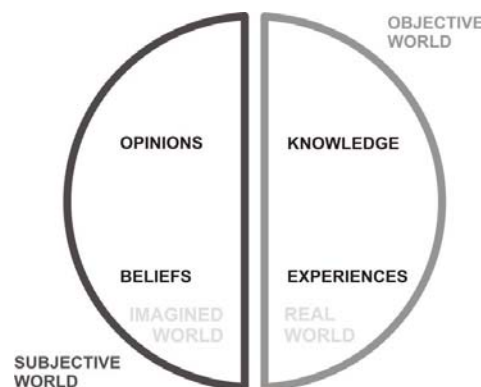
Kort sagt har vi den danske input-grammatik som fordrer at afsender verbaliserer fra sit oplevelseslager (Afsender føler: “Jeg sidder fast i denne her taxa”). Vi har den danske output-grammatik der oversætter afsenders oplevelse af en situation til en information ved at sammenligne dennes oplevelse med modtagers – er der sammenfald, er der tale om gammel information, er der ikke sammenfald, er der

Når den danske ytring bøjes i første-, anden og tredjeperson

tale om ny information (Afsender siger: “Jeg sad fast i en taxa”). Og endelig har vi den danske intake-grammatik, hvor modtager oversætter informationen til en situation (Afsender mener: “Jeg sad i en taxa der havde sat sig fast i en trafikprop”). Med andre ord har dansk en grammatik for alle tre kommunikationsdeltagere: en grammatik for afsender (førsteperson), en grammatik for modtager (andenperson) og så en grammatik for deres fælles platform, hvor de sammen taler om virkeligheden (tredjeperson) i informationer. Alt dette betyder at vi faktisk kan hævde at den danske grammatik bøjes i første-, anden- og tredjeperson.

4. Inputstrukturen i dansk

Termen “Oplevelse” som vi hidtil har brugt, viser sig at være for snæver en term, da vi mennesker jo verbaliserer fra alle mulige lagre – fra vores videnslager, erfaringslager, troslager og meningslager som vi nu vil kalde dem. Alle sprogbrugere uafhængig af sproglige tilhørsforhold verbaliserer fra deres lagre, men der er den “lille” forskel at danske sprogbrugere markerer det i deres danske sprog: den private stemme i dansk har altid en partikel, mens den offentlige stemme er uden partikel. De fire lagre deler sig i to dele, kaldet den *objektive verden* der dækker viden og erfaringer (svarende mere eller mindre til den offentlige stemme), og den *subjektive verden* der omfatter tro og meninger (svarende mere eller mindre til den private stemme)(se figur 1):

Figur 1: Den danske input-struktur delt i to verdener

I engelsk der også er modtager-orienteret, ligger skellet anderledes – her er der skåret horisontalt. I engelsk skelnes der mellem en konkret verden der omfatter tro og erfaringer og er markeret ved hjælp af ING-formen og en abstrakt verden der omfatter meninger og viden og er markeret ved ikke-ING-form. I engelsk er skellet blevet entydigt grammatikaliseret gennem distinktionen progressiv vs. ikke-progressiv aspekt, mens skellet i dansk ikke har samme reglementerede udtryk. Det betyder dog ikke at der ikke altid skal træffes et valg mellem den objektive og subjektive verden. Det skal den danske sprogbruger hele tiden. Som et kuriosum kan nævnes at de danske tempusbetydninger ser ud til at falde i fire betydninger (jf. Durst-Andersen 2011a:208-12). Præsens, imperfektum, perfektum og pluskvam-perfektum har alle fire betydninger og det er de samme fire betydninger der er tale om, jf. følgende betydninger af aktivitetsverbet *køre* i præsens: (1) situationsbeskrivelse (fx *Du kører for stærkt*); (2) generalisering (fx *Danskere kører i bil på arbejde, russere bruger metroen*); (3) karakteristik (fx *Du 'kører for stærkt*); og (4) imagined world (fx *Jeg kører i morgen*). Disse fire betydningstyper svarer fuldstændigt til inddelingen i fire lagre i figur 1: (1) experiences; (2) knowledge; (3) opinions; og (4) beliefs. Der er imidlertid stor forskel på det danske sprogs behandling af henholdsvis tro og mening som vi skal se på nedenfor. Det er der skønt både tro og mening hører til den subjektive verden og tjener akkurat samme hovedfunktion, nemlig at fortælle modtager at informationen er *subjektivt funderet*. Det er netop den private stemmes hovedformål. Den er altså underordnet grundstemmen – informationen. Inputtet er styret af outputtet. Lad os først kaste et blik på trosuniverset og dernæst på meningsuniverset.

5. Afsenders private stemme 1 – tro og argumentation

Et skel som skellet mellem den subjektive og den objektive verden er som alle sproglige skel generaliseret til at omfatte hele sproget, hvilket i praksis betyder at afsender kan give modtager en information om sin tro der enten er subjektivt eller objektivt funderet. Med andre ord kan man – hvor paradoksalt det end lyder – tale om sin tro og sine meninger med sin private eller med sin offentlige stemme (det er netop grunden til at der må bruges to sæt af begreber: objektiv og subjektiv verden på den ene side og offentlig og subjektiv stemme på den anden side).

Når den danske ytring bøjes i første-, anden og tredjeperson

Lad os først se på den offentlige stemme (se eksemplerne under 4) og dernæst på den private stemme (se eksemplerne under 5).

- (4) a. *Han må være rejst til Moskva* – 1. person – konklusion
b. *Han kan være rejst til Moskva* – 2. person – forklaring
c. *Han skal være rejst til Moskva* – 3. person – hear-say
- (5) a. *Han er nok rejst til Moskva* – 1. person – konklusion
b. *Han er vel rejst til Moskva* – 2. person – forklaring
c. *Han er vist rejst til Moskva* – 3. person – bud

I (4a-c) er der tale om en objektivt funderet information til modtager – det er en del af deres fælles indhold. Den anden del af deres fælles indhold er at de alle tre præsenterer modtager for et argument. I (4a) går afsender ud fra noget konkret han har erfaret – måske ved han hvornår vedkommende skulle rejse, og da denne dato lige er passeret, konkluderer han på dette objektive grundlag at vedkommende er rejst. I (4b) går afsender ud fra akkurat det samme, men denne gang har modtageren ikke brug for afsenders konklusion, men derimod for en forklaring på, hvorfor vedkommende ikke er at træffe. I (4c) baserer afsender sig på hvad en anden har sagt og videregiver dette til modtager. Hvad vi ser her, er henholdsvis en deduktiv, abduktiv og induktiv argumentationsform (for en nærmere beskrivelse, se Durst-Andersen 2008). At et modalverbum plus perfektum infinitiv baserer sig på objektiv viden fremgår med al tydelighed af Elvira Krylova's korpusundersøgelse fra (2009): man kan altid finde den tidligere eller senere forekommende sætning der indeholder beskrivelsen af det sagsforhold som konstruktionen hævdes at basere sig på. Med andre ord taler (4a-c) alle med det danske sprogs objektive hovedstemme der er den offentlige stemme i dansk. I en normal verden vil man helst verbalisere direkte fra den objektive verden (jf. figur 1), men hvis dette er umuligt, er det næstbedste at lægge et objektivt lag ind over den private stemme.

I (5a-c) hvor vi har med partikler at gøre, er der tale om subjektivt funderet information til modtager. Med andre ord baserer afsender sig ikke på noget som helst andet end sin egen tro eller – i en mere sofistikeret variant – foregiver udelukkende at gøre dette. I (5a) er der

tale om en konklusion som afsender drager ud i den blå luft, hvilket modtager ved og derfor ikke lægger mere i end hvad ytringen siger og hvad modtager i det hele taget ved om afsenders troværdighed og pålidelighed. (5b) er igen en forklaring på et fænomen som modtager ikke selv har en forklaring på, jf. A: *Jeg kan slet ikke fatte at hun kunne dumpe til denne eksamen.* B: *Hun var vel ikke tilstrækkeligt forberedt.* I (5c) med *vist* får vi afsenders bedste bud på en situationsbeskrivelse. Partiklen *vist* er et glimrende eksempel på at de to verdener spiller en særlig rolle i dansk: hvis man ikke kan være i den objektive verden fordi man ganske enkelt ikke har nogen klar erindring om en bestemt situation eller fx om en bestemt dato, bliver man tvunget til at bruge *vist* for at markere at hvor gerne man end ville, kan man ikke verbalisere fra sit erfarings- eller vidensunivers, men må bruge sit trosunivers, fx *Det var vist i 2002.* Hvis man siger *Det bliver regnvejr*, så fortæller man hvad ens øjne og øvrige sanser fornemmer; hvis man siger *Det bliver vist regnvejr*, så kan man udmærket have set og fornemmet det samme, men det man siger, er noget ganske andet, nemlig: det er hvad jeg ser for mit indre blik. Det vil sige partiklen markerer at afsender taler ud fra sin subjektive verden, hvilket betyder at han eller hun taler med sin helt private stemme (for en omfattende beskrivelse af disse tre partikler, se Krylova 2004).

6. Afsenders private stemme 2 – mening og signatur på kontrakt

Hvor trosuniverset i dansk opererer med argumentation, ser vi noget helt andet inden for meningsuniverset, selv om vi i begge tilfælde har at gøre med det danske sprogs subjektive verden. Igen står vi i den situation at et sprogligt skel bliver generaliseret, så selv en mening der er noget af det mest subjektive der findes, forekommer i både en offentlig (objektivt funderet) og en privat (subjektivt funderet) variant. Når afsender verbaliserer sin mening over for modtager, kan han eller hun således udmærket tale med sin objektive stemme, fx *Hun* (her: en lille nyfødt baby) *er dejlig!* Eller *Ghita Nørby er den bedste danske skuespiller!* Her er der ingen partikler, hvilket viser at afsender baserer sig på sin viden eller på en række erfaringer der alle peger i samme retning og derfor samlet set har givet én den pågældende mening. Hvis afsender putter en partikel – eller rettere – en dobbelt partikel ind, markerer afsender at han eller hun taler med sin subjektive stemme.

Når den danske ytring bøjes i første-, anden og tredjeperson

Der kan skelnes mellem uforbeholden meningstilkendegivelse som i (6a-c) og forbeholden meningstilkendegivelse som i (7a-c):

- (6) a. *Hun 'er vel nok dejlig!* – 1. person (Bemærk trykket!)
b. *Hun er godt nok dejlig!* – 2. person
c. *Hun er rigtig nok dejlig!* – 3. person

- (7) a. *Ghita Nørby er vel 'nok den bedste danske skuespiller* –
1. person
b. *Ghita Nørby er så nok den bedste danske skuespiller* –
2. person
c. *Ghita Nørby er vist nok den bedste danske skuespiller* –
3. person

Alle ytringerne under (6) kan siges i nøjagtigt den samme situation, dvs. vi kan have at gøre med den samme afsender, samme modtager (en af forældrene) og samme lille nyfødte baby. I alle tre tilfælde giver afsender sin uforbeholdne mening om et nyfødt barn til kende overfor en af forældrene – og i alle tilfælde vil modtager blive glad for det, fordi afsender er så ekspressiv og umiddelbar i sin meget positive karakteristik af barnet. Forskellen ligger i den *kontrakt* som afsender og modtager begge skal underskrive – det skal danskere når de kommunikerer deres mening til andre og taler med deres subjektive stemme. I (6a) er der tale om afsenders eget forslag til kontrakt – den bærer i sagens natur allerede afsenders signatur og skal blot underskrives af modtager, hvilket gøres med en hvilken som helst ytring, gestus eller mimik der kan tolkes som accept eller enighed fra modtagers side. I (6b) foreligger der allerede en kontrakt som bærer modtagers signatur (afsender går ud fra som givet at forældrene synes at barnet er dejlig) – og afsender markerer nu med sin ytring at han sætter sin signatur på denne kontrakt. Bemærk her at afsender sender modtager et anerkendende blik, mens han siger ytringen: han er fuldstændig enig med forældrene. I (6c) er der tale om en fiktiv kontrakt der bærer en hvilken som helst tredje persons signatur som afsender underskriver i ytringsøjeblikket bare ved at sige ytringen med *rigtig nok*. Vi noterer at alle tre ytringer indeholder *nok* der markerer at der er tale om en konklusion (jf. 5a).

Alle ytringer under (7) er ikke-ekspressive og virker derfor ikke så umiddelbare som ytringerne under (6). Men de har faktisk samme funktion. (7a) er afsenders mening som på samme måde præsenteres for modtager som en kontrakt til underskrivelse. (7b) er modtagers mening som afsender tidligere var uenig i, men nu langt om længe er blevet overbevist om. Afsender underskriver således modtagers udkast til kontrakt ved at ytre (7b). I (7c) henholder afsender sig til en tredje person og dennes mening. Her mærker man med tydelighed et vist forbehold som måske går tilbage til vor tidligere fortolkning af *vist*. Man får den tanke at det der føles som noget ikke-ekspressivt, faktisk er en slags objektivering af det subjektive. Dette må selvfølgelig underkastes en nærmere undersøgelse.

7. Efterprøvning af hypotesen

Hvis det er sandt – som meget kunne tyde på – at den danske ytring bøjes i første-, anden- og tredjeperson, så ville det jo være rart om vi kunne finde en måde at teste det på. Det ville måske kunne overbevise tvivlerne og samtidig bekræfte de allerede overbeviste. Her tyr jeg til en noget ældre amerikansk roman der er fortalt i *jeg*-form, hvilket nærmest er en forudsætning, hvis man som jeg er interesseret i afsenders subjektive stemme.

Lige efter at Klaus Rifbjergs nyoversættelse af J.D. Sallingers *The Catcher in the Rye* var udkommet i 2004, lavede Per Øhrgaard en opgave til *Fagets videnskabsfilosofi* på CBS, hvor de studerende skulle sammenligne nyoversættelsen med Vibeke Cerris gamle oversættelse fra 1953. Som lærer i faget måtte jeg også kaste mig over opgaven, og det jeg derved opdagede, forekom mig at være så spændende at jeg måtte grave mig lidt dybere ned i det. Resultatet af dette gravearbejde kan man læse nedenfor.

8. Forhistorien til romanen

The catcher in the rye udkom i 1951 i Amerika og blev hurtigt berygtet for sit ret åbenmundede sprog og for sine sex-scener. Bogen handler om den 16-årige Holden Caulfield der bliver smidt ud fra endnu en privatskole og absolut ikke har lyst til at overbringe forældrene denne nyhed. I stedet tager han til New York og er der 48 timer, inden han forlader byen og lader sig indlægge på en psykiatrisk klinik. Herfra

Når den danske ytring bøjes i første-, anden og tredjeperson

fortæller han – nu som 17-årig – sin historie i førsteperson. Bogen var egentlig beregnet for det voksne publikum, men blev hurtig ungdommens bog nr. 1 – lidt ligesom Klaus Rifbjergs egen *Den kroniske uskyld* fra 1958 i sin tid blev et stort gymnasie-hit. Sallingers værk i sig selv minder dog ikke så meget om denne bog, men har større lighedspunkter med Leif Panduros *Rend mig i traditionerne*.

Under overskriften *Den forbandede fanger* anmeldte Ulf Joel Jensen Rifbjergs nyoversættelse *Griberen i rugen* og sammenligner den her med Cerris *Forbandede ungdom* (Sentura 16.08.04). Først konstaterer han at der reelt set ikke er sket det store, selv om “vi er blevet dus med Holden Caulfield”. Men – skriver han lidt senere – er det nu ikke uvæsentligt for “hele bogens intime stemning, fordi læseren konstant bliver tiltalt af Holden Caulfields fortællerstemme”. Lad os prøve at konfrontere de to oversættelser for at se om de skulle adskille sig fra hinanden på andre afgørende punkter. For at kunne gøre dette må vi have originalen også. Jeg har ganske enkelt valgt de første 6-7 linjer af romanen, fordi vi egentlig ikke behøver mere – bare på dette korte stykke finder vi 5-6 markante forskelle der alle peger i samme retning (de er markeret med fed i de to oversættelser som er angivet nedenfor). Som det gerne skulle fremgå med al tydelighed, så begrænser forskellene sig ikke til *Des* og *dus* – der er mange andre. Spørgsmålet er om det er muligt at få forskellene bragt på en fælles formel.

J.D. Salinger's "The Catcher in the Rye"

If you really want to hear about it, ..., and what my **lousy** childhood was like,..., but I don't **feel like** going into it. [.....]. **They are nice and all** – I'm not saying that – but they are also touchy **as hell**. **Besides, I'm not going to tell you** my whole goddam autobiography or anything.

Cerris oversættelse fra 1953

Hvis De virkelig gider at høre om det, ... og hvordan min **stakkels, elendige** barndom var, ..., men jeg har **ærligt talt** ikke spor lyst til at ribbe op i det. [.....]. De er **skam** flinke nok – det er ikke det – men de er **meget** prikne. **Forøvrigt** er det slet ikke min mening at **servere** min livshistorie eller noget i den retning.

Rifbjergs oversættelse fra 2004

Hvis du virkelig vil høre om det, ..., og hvordan min **rædselsfulde** barndom var, ..., men **hvis sandheden skal frem**, så er det ikke noget, jeg har lyst til at beskæftige mig med. [.....]. De er Ø flinke nok og sådan, det er ikke det, jeg mener, men de er altså følsomme **ad h. til. I øvrigt** har jeg ikke tænkt mig at **kaste mig ud i** en selvbiografi eller noget i den retning.

9. Analysen af de to oversættelser

Da en dansk oversætter mere eller mindre er tvunget til at tale med den subjektive bistemme, dvs. den private stemme, i forbindelse med en *jeg*-fortælling, er han eller hun altså også tvunget til at vælge mellem første-, anden- og tredjeperson – tre understemmer under den subjektive bistemme.

Allerede i første linje får vi en fornemmelse af den mentale forskel mellem de to oversættere. *Lousy childhood* er gengivet med *stakkels, elendige barndom* i Cerris *Forbandet ungdom*, men med *rædselsfulde barndom* i Rifbjergs *Griberen i rugen*. Hvor *rædselsfuld* helt klart fortæller hvordan fortælleren selv oplevede det, indeholder *stakkels* derudover en appel til læseren. Rifbjerg er således førstepersonsorienteret, medens Cerri er andenpersons-orienteret. Den samme drejning finder vi allerede i linjen efter, hvor Cerri bruger *ærligt talt* der ganske rigtigt viser at fortælleren bekender sig til udsagnets sandhed på en helt særlig måde, men samtidig netop er en forpligtelse over for modtager – dette sidste moment finder man ikke i Rifbjergs *hvis sandheden skal frem* der blot understreger at fortælleren selv er herre over sine egne ytringer. To linjer senere skriver Rifbjerg *De er flinke nok og sådan*, mens Cerri skriver *De er skam flinke nok*. Begge oversættere drager her en subjektivt-baseret konklusion, men Cerris *skam* inddrager endnu engang læseren – De kunne tro ud fra hvad jeg tidligere har sagt at mine forældre er vanvittige, men det er de nu ikke. Rifbjerg fortsætter med *jeg mener* og *ad helvede til* der ikke har nogen modsvarighed i Cerris oversættelse – måske fordi begge ting udelukkende er førstepersonsorienterede og stærkt ekspressivt for det sidste ords vedkommende. I næstsidste linje finder vi *Besides* oversat med *Forøvrigt* og *I øvrigt*. *Besides* er et såkaldt parentetisk adverbial

Når den danske ytring bøjes i første-, anden og tredjeperson

der helt klart bøjes i første-, anden- og tredjeperson i dansk: *i øvrigt*, *for øvrigt* og *for resten*. Hvor *i øvrigt* blot siger at fortælleren finder det relevant at nævne, viser *for øvrigt* at fortælleren samtidig mener at det vil være direkte relevant for læseren – det er faktisk derfor han siger det (sml. *For øvrigt havde du ret* med *I øvrigt havde du ret*). Den sidste forskel er lige så klar som de andre: ved at bruge *servere min livshistorie* viser Cerri at hun har læseren i tankerne – det kan næsten ikke siges tydeligere. På samme måde viser Rifbjerg at han absolut ikke har tænkt sig at inddrage læseren: *I øvrigt har jeg ikke tænkt mig at kaste mig ud i en selvbiografi*. Igen ser vi den evige fokuseren på fortælleren eller afsender selv.

Jeg kunne have fortsat gennemgangen, men de 5-6 markante forskelle mellem Cerri og Rifbjergs oversættelse af *The Catcher in the Rye* er nok til at vise at forskellene hver eneste gang peger i samme entydige retning. Cerri's oversættelse er direkte henvendt til læseren – den er andenpersonensorienteret, selv om den samtidig er subjektiv (og også selv om hun er Des med læseren). Rifbjergs oversættelse mangler dette, men accentuerer til gengæld det ekspressive element (også selv om han er Dus med læseren), hvorved oversættelsen bliver førstepersonsorienteret i al sin subjektivitet. Den danske oversætter måtte træffe et valg, fordi dansk skelner mellem tre understemmer inden for den subjektive bistemme. Det overraskende er således ikke at der er truffet forskellige valg – Rifbjerg er selv forfatter og med sit valg af strategi understreger han “her-kommer-jeg”, mens Cerri var oversætter ene og alene, og formentlig ikke brød sig om at tone teksten med sig selv. Det overraskende og interessante ligger i at valget af understemme rammer alle sprogets planer. Valget er egentligt grammatisk og viser sig i hvert fald ved valg af forskellige partikler der netop markerer den subjektive bistemme som er den private stemme i dansk. Men valget har andre konsekvenser: der vælges forskellige adjektiver, forskellige verber og forskellige syntaktiske konstruktioner og resultatet er at hele teksten bliver første- eller andenpersonsorienteret. Dette er en vigtig pointe som man godt kan tænke lidt over. Måske kunne man med fordel applicere denne tankegang på litterær analyse af dansk skønlitteratur eller på kønssprog for nu at tage to oplagte områder.

10. Konklusion

Jeg har netop forsøgt at vise at selv om det danske verbum ikke personbøjes, er dette ikke ensbetydende med at dansk ikke kender til bøjning. Dansk bøjer ytringen, fx *Han er nok/vel/vist rejst til Århus*, og afsender er tvunget til at vælge mellem første-, anden- og tredjeperson – og der er ikke en fjerde eller femte mulighed – hver eneste gang han eller hun skal sige noget. Som et modtager-orienteret sprog taler dansk i informationer, men for at få en information skal man først verbalisere sin egen oplevelse og så at sige i luften oversætte den til en information ved at sammenligne sin egen oplevelse af en situation med modtagers – er der sammenfald, er der tale om gammel information, er der ikke, er der tale om ny information. Verbaliseringen af egen oplevelse er en obligatorisk del af input-grammatikken, mens informationen der fremkommer af den omtalte sammenligning, hører til output-grammatikken. Det er netop i input-grammatikken at vi finder skellet mellem de tre personer. Afsender skal finde ud af om han vil tale med sin offentlige stemme, kaldet den objektive hovedstemme i dansk, eller med sin private stemme, kaldet den subjektive bistemme i dansk. Når han har truffet det valg, står han over for et yderligere valg. Vælger han at tale med sin private stemme, skal han vælge om han vil være orienteret mod førsteperson (fx *nok*), andenperson (fx *vel*) eller tredjeperson (fx *vist*). Dette valg er netop afsenders eget valg og siger derfor lige så meget om afsender selv som om det danske sprog. Det vigtige i denne forbindelse er dog at valget rammer hele sproget, hvorved vi med rette kan sige at en tekst enten er førsteperson-, andenperson- eller tredjeperson-orienteret. Dette valg findes ikke i engelsk, hvilket således er en af de helt markante forskelle mellem de to modtager-orienterede og på andre områder meget identiske sprog.

Primær litteratur

Sallinger, J.D. (1951) *The Catcher in the Rye*. Little, Brown and Company.
Cerri, Vibeke (1953) *Forbandet ungdom*. Gyldendal.
Rifbjerg, Klaus (2004) *Griberen i rugen*. Gyldendal.

Sekundær litteratur

- Bühler, Karl (1934) *Sprachtheorie. Die darstellungsfunktion der Sprache*. Stuttgart: Gustav Fischer Verlag.
- Chomsky, Noam (1957) *Syntactic structures*. The Hague: Mouton.
- Durst-Andersen, Per (2004) Første-, anden- og tredjepersonsadverbialer i russisk: Tre konkurrerende stemmer. *Sproglig polyfoni* [=Arbejdspapirer 1], udg. af Nina Møller Andersen & Rita Therkelsen. Roskilde: Roskilde Universitetscenters Trykkeri:17-35.
- (2007a) Det danske sprogs mange stemmer. *Sproglig polyfoni. Tekster om Bachtin og ScaPoLine*. Rita Therkelsen et al. (eds.). Århus: Aarhus Universitetsforlag:163-180.
- (2007b) Dansk og engelsk i kontrast. *Ved lejlighed*. Festskrift til Niels Davidsen-Nielsen i anledning af hans 70 års fødselsdag. København: Dansk Sprognævn:31-49.
- (2008) The two aspectual systems in French. *L'Énonciation dans tous ses états* (Mélanges offerts à Henning Nølle à l'occasion de ses soixante ans). M-B. Mosegaard Hansen et Merete Birkelund (eds.). Bern: Peter Lang:473-494.
- (2011a) *Linguistic supertypes. A cognitive-semiotic theory of human communication*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
- (2011b) Grammatikkens tre ansigter – input, output og intake. *Ny Forskning i Grammatik* 14. Per Durst-Andersen og Henrik Høeg Müller (red.). Odense: Odense Universitetsforlag:xx-xx.
- Hansen, Erik (1974) Bestemt og ubestemt sætning. *Nydanske Studier VIII*.
- Krylova, E.B. (2004) *Semantika i funkcii datskix modal'nyx častic vel, nok i vist*. Moskva: MGU.
- (2009) Funcional'naja semantika grammatizovannyx ustojčivyx sočetanij s modal'nymi glagolami kunne, måtte i skulle v sopastavlenii s modal'nymi casticami nok, vel i vist v datskom jazyke. *vestnik moskovskogo universiteta* 2:102-107.